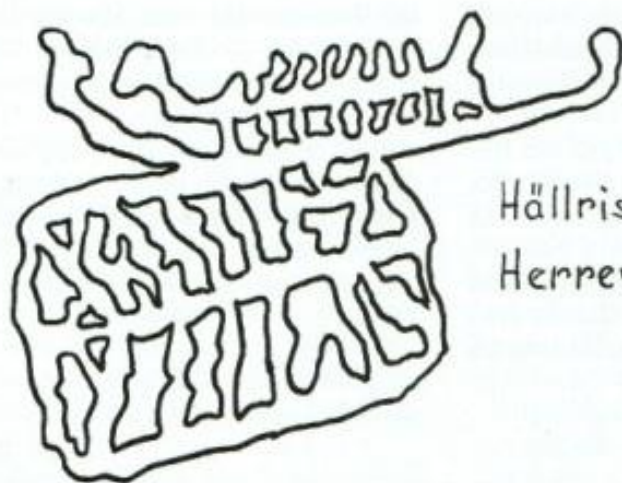

Hällristningar vid
Herrevadsbro

spoliera väsentliga delar av hällristningslokalerna i Herrevadsbro utanför Norrköping.

RfH vill samtidigt markera sin principiella ståndpunkt i frågan. Områden som klassats som riksintressen måste tillkännas ett speciellt skydd. Är riksintresset, som i det aktu-

ella fallet, föranlett av kulturminnen som även internationellt sett tillhör de förnämsta i sin art, så bör alla ansträngningar göras för att undvika att de spolieras. Kulturminnen av den dignitet det här är frågan om bör visas största möjliga hänsyn till nästan varje pris."

Hembygdsföreningarna och länsorganisationen

Det har flera gånger tidigare framhållits, att syftet med en länsorganisation liksom med riksorganisationen är att samla hembygdsrörelsens folk för att öka slagkraften gentemot myndigheter på olika nivåer men även för att utgöra ett medel för opinionsbildning i angelägna frågor. Dessutom, och detta är givetvis inte minst viktigt, så är länsorganisationen ett medel till samverkan mellan hembygdsföreningarna inom länet för olika ändamål, t ex samordning av verksamheten och utbyte av kunskap och erfarenheter. Redan från början erbjöds föreningarna expertråd och annan hjälp av länsorganisationen, exempelvis vid utformningen av hembygdsgårdar och deras föremålssamlingar.

Det har ävenledes framgått av tidigare avsnitt, att länsorganisationens bristande stabilitet avhållit många hembygdsföreningar från anslutning. När då dessutom verksamheten inte bedrevs med tillräcklig kraft och ordning blev anslutningen synnerligen dålig, vilket framförallt utmärker tidsperioden 1969-1976, då två länsorganisationer verkade. År 1977 konstaterade Hembygdsförbundets ordförande, Bertil Wahlin, att endast ungefär hälften av länets hembygdsföreningar var anslutna till förbundet, "men en betydligt ökad anslutning har aviserats, så snart verksamheten kommer igång". Något år senare kunde han på årsmötet i Linköping tillkännagiva, att "Hembygdsrörelsen seglar i medvind", att 3-4 hembygdsföreningar bildades

varje år och att 47 föreningar då anslutits till förbundet. Detta antal steg sedan snabbt fram till år 1983, då 71 föreningar var medlemmar i förbundet.

Motsättningar inom förbundsstyrelsen liksom den ökade medlemsavgiften medförde, att flera föreningar vid den tiden lämnade förbundet, bl a Föreningen Gamla Norrköping, S:ta Ragnhilds Gille, Vikbolandets arkivförening samt Föreningen Gamla Linköping. Trots denna kraftiga åderlåtning på

medlemmar återhämtade sig länsorganisationen. Den 31 dec 1990 var 70 föreningar med 15.698 medlemmar anslutna till hembygdsförbundet.

Förteckningen sid 74-75 upptar de anslutna föreningarna jämte de föreningar som tillkommit efter årsmötet i Skärblacka 1991 eller anmält anslutning därefter (nr 80-85). Numren på föreningarna hänvisar till tillhörande karta.

Ekonomi - ständiga problem

Trots att verksamheten inom hembygdsrörelsen till huvudsaklig del bedrivs ideellt uppkommer vissa kostnader, som måste täckas med inkomster av ett eller annat slag. I de flesta fall utgöres dessa av årsavgifter, som anslutna medlemmar erlägger.

Medlemsavgifterna till länsorganisationen har mestadels varit mycket blygsamma. På 1940-talet uppgick dessa till 10 kr per anslutna hembygdsförening, med ett tillägg på 5 kr för varje påbörjat 100-tal medlemmar, dock högst 100 kr. Andra sammanslutningar, som vid sidan av sin huvudsakliga uppgift också verkade för förbundets syften, erlade 10 kr per år med ett tillägg på 5 kr för varje påbörjat 1.000-tal medlemmar, dock högst 100 kr. Årligen inflöt på detta sätt omkring 300 kr. Efter år 1947 uppbars inga medlemsavgifter. Kassören, bankdirektör Helge Söderström, motiverade detta med att när inte Hembygdsförbundet bedrev någon verksamhet, kunde det inte vara riktigt att inkassera några avgifter.

Utgifterna vid den tiden utgjordes av kostnader för resor och representation, trycksaker, kontorsmaterial, porto och telefon. När förbundets verksamhet upphörde i början på 1950-talet hade en behållning på 1.743,25 kr uppkommit. Dessa medel var insatta på bank.

Östgötadistriktet verkade under andra förutsättningar. Medlemsavgifter i vanlig me-

ning uttogs inte, men distriktet erhöll en viss provision från SfH för årsavgifter, som direktanslutna medlemmar inbetalade till riksorganisationen. Dessa inkomster var klart otillräckliga, varför man försökte att med hjälp av försäljning av olika objekt öka de ekonomiska resurserna.

Från en början med försäljning av vykort, bl a med "Östgötasvanen" efter foto av C A Frändén, blev det snart en livlig efterfrågan på souvenirer, sedan distriktet medverkat i en tävling, där Östergötlands landskapsdjur — den flygande knölsvanen — utsetts. Svanar av trä, silvernål, berlock av silver och guld, örhängen, vindflöjel, porslinsfat, glasskål och vaser med svanbild såldes i 1.000-tals exemplar. Den djärvaste satsningen var dock utgivningen av en konstnär med sex litografier av kända konstnärer och med östgötamotiv, en verksamhet som förstärkte distriktets kassa med 10.000-tals kronor. Dessutom öppnades en kaffestuga i den s k Farfarsstugan på Övralid och där bedrevs verksamheten under många år, med tidvis ganska god nettoinkomst. Dessa aktiviteter skildras mera utförligt i ett följande avsnitt.

Det nya Hembygdsförbundets inkomster bestod till en början enbart av de anslutna hembygdsföreningarnas medlemsavgifter, 50 kr per ansluten förening upp till 100 medlemmar och därutöver 10 kr för varje ytterligare

påbörjat 100-tal medlemmar, dock högst 100 kr. Försöken att erhålla landstingsbidrag misslyckades, så länge uppdelningen av verksamheten på länsplanet på två organisationer bestod. Först år 1976 beviljades ett sådant anslag att utgå med 8.000 kr följande år. Anslag från landstinget har därefter utbetalats varje år och ökats i flera omgångar för att innevarande år, jubileumsåret, uppgå till 22.400 kr. Tack vare detta bidrag har omfånget på förbundets verksamhet, trots ständigt stigande kostnader, kunnat bibehållas, på vissa områden, t ex kursverksamheten, även vidgats.

Hembygdsföreningarnas medlemsavgifter bibehölls till år 1983, då ett extra årsmöte i Söderköping beslutade höja dessa till 50 öre per medlem i hembygdsföreningarna för år 1984 och till 1:50 kr för år 1985. Av den senare

summan skulle 1 kr inbetalas till RfH för att täcka de växande kostnaderna för riksorganisationen.

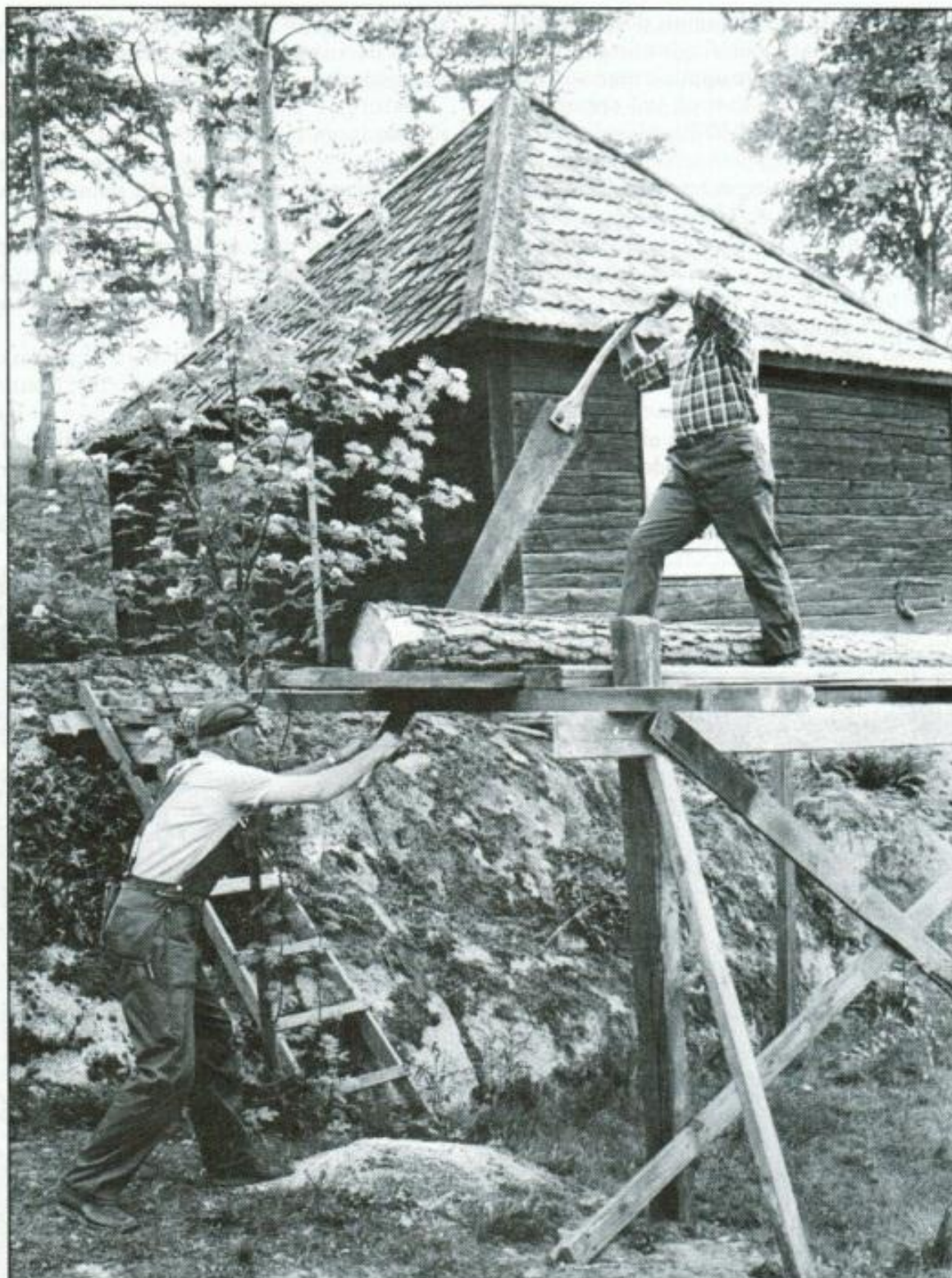
Beslutet i Söderköping förorsakade en schism inom Hembygdsförbundet. Ett antal föreningar i Norrköpings-Söderköpingsområdet lämnade förbundet och hotade att under rektor Björn Helmfrids ledning bilda ett nytt förbund med en lägre medlemsavgift. Visserligen undanröjdes detta hot, men förbundet förlorade ett stort antal medlemmar genom denna aktion.

Stigande kostnader på många områden och ytterligare ökande avgifter till riksförbundet har framtvingat en fortsatt höjning av medlemsavgifterna till Hembygdsförbundet. För år 1991 uppgår dessa till 5 kr per medlem i hembygdsföreningarna, varav 3 kr inbetalas till riksförbundet, Sveriges Hembygdsförbund.

Vreta klostrets hembygdsförening har tagit upp kolning och tjärbränning som "praktisk museiverksamhet", vilken även ger inkomster. Varje kolmila får ett flicknamn. Bilden visar kolmila Cecilia från 1983.

(Foto: Per Kätting)

Vid hembygdsgårdar är det vanligt att man visar olika hantverk och andra arbeten från äldre tid. En mer ovanlig demonstration visas på denna bild, där Helge och Sören Johansson utför kransågning vid Kisa hembygdsgård.

(Foto: Stig Berg)

Glimtar från gångna år

Östgötska Original-Litografier

Bland de aktiviteter och arrangemang som Östergötlands Hembygdsdistrikt har genomfört är det några som förtjänar att bli särskilt uppmärksammade. Detta gäller kanske främst konstmappen "Östgötska Original-Litografier" som hembygdsdistriktet gav ut 1961.

Vid en tidpunkt då hembygdsdistriktet inte hade mer än cirka 200 kronor i kassan var det kanske i djärvaste laget att satsa omkring 20.000 kronor på ett konstprojekt. Att resultatet blev lyckat och gav god utdelning även ekonomiskt kunde man inte förutsätta. Det goda resultatet berodde främst på det energiska och entusiastiska arbete som utfördes av Ulf Ribers och Ture Jangvik. Uppgifter ur handlingar och korrespondens kompletterade med intervjuer ger belägg för hur grundligt man gick tillväga.

Uppslaget till projektet kan möjligen ha hämtats från Jönköpings län, där något liknande hade genomförts med gott resultat. Hembygdsdistriktet hade tidigare gjort några mindre försök att sprida konstalster. Då hade det visat sig att det var svårt att sälja bilder i svart-vitt. Allmänhetens intresse hade svängt över till färg. Det man tidigare sålt var en etsning från Övralid samt några kolteckningar med motiv från Östergötland. De senare var utförda av Ferdinand Boberg.

Ett av skälen till den konstnärliga satsningen var ett "intresse att åt kommande generationer bevara exempel på tidigare kultur". Man var på det klara med att utvecklingen måste ha sin gång, att husen rivs och landskapet förändras på många olika sätt. "De vackraste byggnaderna och det tjugigaste landskapet" ville man bevara åt eftervärlden genom film, foto och konst.

Ett annat skäl var att man ville hjälpa

utövande konstnärer och ett tredje att man ville få in pengar till annat hembygdsarbete.

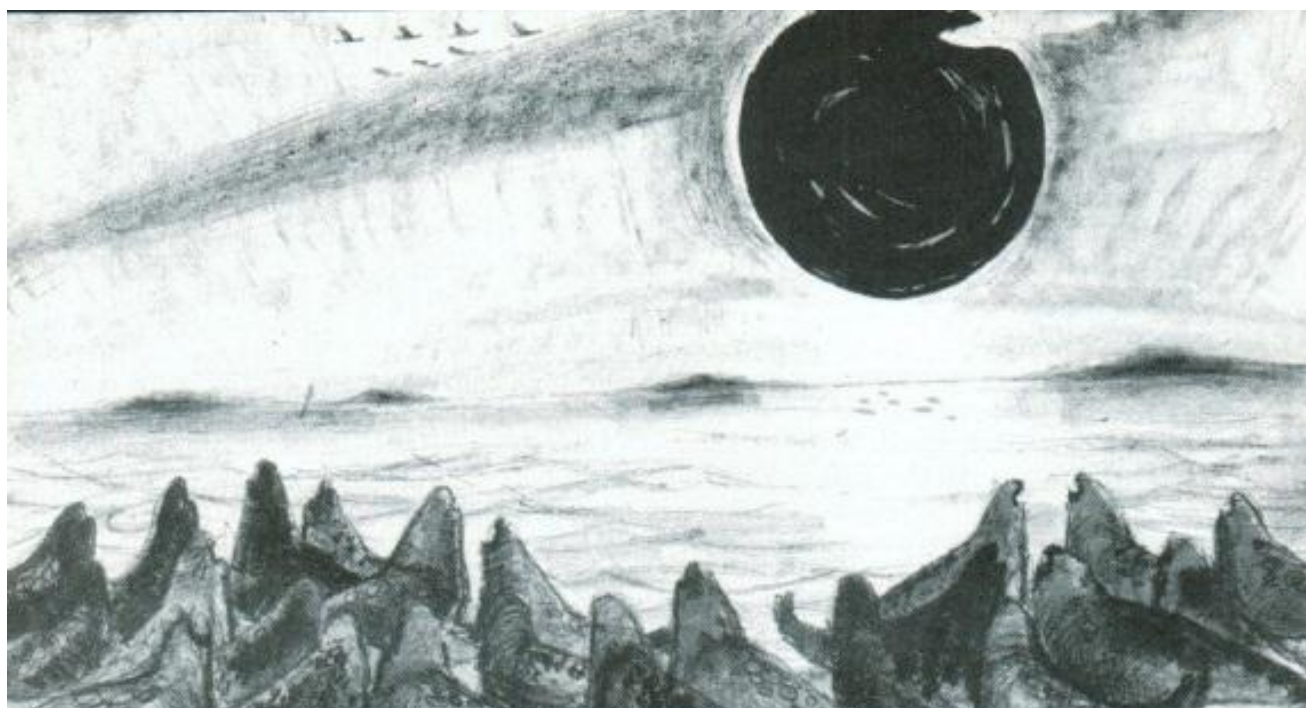
Under förarbetet tog konstkommittén, där Ulf Ribers var ordförande, kontakt med konstnären G A Fahle i Östgöta Konstförening för att få synpunkter på förslaget om försäljning av konst med motiv från Östergötland. Man tänkte sig på detta stadium att framställa reproduktioner av kända konstverk. Det kunde antingen gälla äldre konstverk eller verk av ännu levande konstnärer. Ett alternativ skulle vara att anordna en pristävlan bland konstnärer i Östergötland.

Styrelsen för Östgöta Konstförening svarade att man ansåg initiativet mycket tilltalande men att man inte ville medverka i det direkta arbetet. I stället föreslog konstföreningen att konstnärerna i länet skulle inbjudas att medverka. Konstföreningen sände över en förteckning över alla kända konstnärer.

På detta stadium skrev Ulf Ribers till professor Andreas Lindblom för att få synpunkter på förslaget. Bland annat ville kommittén ha förslag på kyrkor som skulle kunna vara med i serien. I ett mycket vänligt formulerat

Hävla hammarsmedja. Teckning av Ferdinand Boberg.

Sälbådan, Harstena. Litografi av Kerstin Stenman.

handskrivet brev svarade Andreas Lindblom att tidigare försök att dokumentera genom litografiska blad inte blivit särskilt lyckade. Antingen blir litografierna otillförlitliga ur kulturvårdssynpunkt eller också blir de svaga som konstverk. Han rekommenderade i stället en serie färgfotografier.

Svaret avskräckte inte konstkommittén. Men den kritiska detaljgranskning en del av konstverken blev utsatta för innan konstmappen färdigställdes kan möjligen ha sin grund i konstprofessorns kritiska uttalande.

Det fortsatta arbetet innebar kontakt med Konstnärernas Riksorganisation, KRO, som lämnade utförliga rekommendationer om upplagor, ersättningar och andra villkor för överenskommelser med konstnärerna. I stort sett följde man KRO:s förslag. Upplagorna fastställdes till 311 numrerade ex, varav konstnären skulle få behålla de 10 lägsta numren. Ersättningen till respektive konstnär fastställdes till 1.500 kronor.

Den 1 juni 1961 fastställde konstkommittén bestämmelser för mappen "Östgötska Original-Litografier". Då hade överläggningar förts med berörda konstnärer vid en sammankomst i april på LBF:s kontor i Linköping. Konstnä-

rernas förslag skulle lämnas före den 1 augusti helst i form av färdiga litografier.

Det skulle föra för långt att redogöra för den vidlyftiga korrespondens som fördes med olika konstnärer, innan man kom till full klarhet om motiven och de beskrivningar som skulle följa. Några exempel kan ge en uppfattning om att kommittén var mycket noggrann i sitt arbete.

Från Per Olof Zachrisson kom två olika förslag. Av dessa bestämde man sig för "Timmerkörning i Kinda". Konstnären hade hämtat sitt motiv från trakten av Korpkleven, där han ofta uppehöll sig under somrarna. Det framgår av sammanhanget att Ulf Ribers svarade för den beskrivande texten. Det våldade en del bryderi, att konstnären redan använt i stort sett samma motiv för ett par konstverk i olja.

En av de antagna konstnärerna var Stig Wirde. Men han reste till Spanien och kom aldrig tillbaka därifrån. Han blev sjuk och avled i Malaga redan några månader senare. Ersättare för honom blev Kerstin Stenman, som lämnade sex olika förslag. Det antagna förslaget med sälar från skären nordost om Harstena blev mycket diskuterat. Antingen var solen för blek eller alldeles för röd. Dess-

Timmerkörning i Kinda. Litografi av P O Zachrisson.

utom hade Ivan Humbla tänkt sig ett liknande motiv. Nu valde han i stället en fin gammal loftbod från Gryts skärgård för sin litografi.

Resultatet blev att konstmappen kom att omfatta följande fem motiv:

- 1 Loftbod, Björkskär, Gryt, av Ivan Humbla, Gryt.
- 2 Risinge gamla kyrka av Harry Carlsson, Norrköping.
- 3 Strömbro, Motala, av Åke Liljeson, Motala.
- 4 Sälbådan, Harstena, av Kerstin Stenman, Valdemarsvik.
- 5 Tåkern av Birger Strååt, Norrköping.
- 6 Timmerkörning i Kinda av Per Olof Zachrisson, Linköping.

När mapparna var färdiga gjordes ett stort pådrag för information och försäljning. Brev och reklamkort sändes till hembygdsföreningarna och till ett stort antal privatpersoner. Länets kommuner och alla möjliga institutioner och företag fick utförlig information. Detta medförde att rätt många skriftliga beställningar kom in nästan omgående.

I 15 olika sparbanker i länet ordnades utställningar, där litografierna visades under ett par veckor i november. Beställning av mappar kunde ske i sparbankerna. Försälj-

ning skedde även genom bokhandeln. Priset var 225 kronor exkl omsättningsskatt.

Vid utställningarna fick besökarna rösta på den litografi de tyckte bäst om. Nästan 700 röstsedlar lämnades in. Överlägsen segrare i omröstningen med mer än 200 av de avgivna rösterna blev Zachrissons litografi Timmerkörning i Kinda. Efter lottning bland dem som röstat på vinnande motiv fick polisman John Boo, Motala, första pris.

Konstprojektet blev lyckat ur alla synpunkter. Redan på nyåret 1962 kunde Ulf Ribers meddela att halva upplagan var såld. Detta innebar att alla kostnader var täckta. Det som såldes i fortsättningen innebar ren tjänst för hembygdsdistriktet.

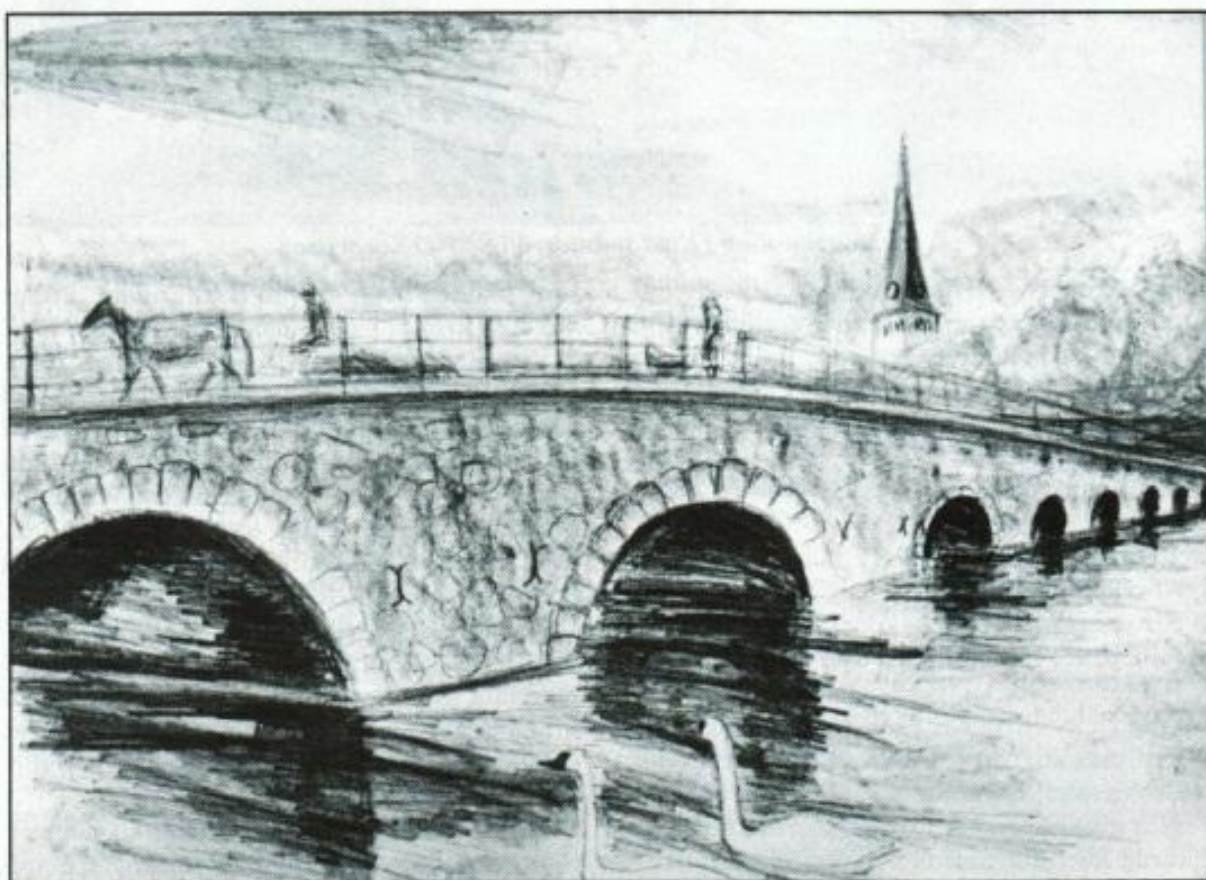
I arkivmaterialet finns endast en negativ reaktion redovisad. Man hade skickat en mapp till Jordbrukarnas Föreningsblad för påseende. Efter några månader kom den tillbaka med många ursäkter och förklaringar till att man inte kunde köpa den. Det framgick bland annat att några av bladen inte hade blivit godkända vid den kritiska granskning som tidningens konstbedömare hade gjort.

I början delade man inte på mapparna, men på hösten 1962 gick man ut med ett meddelande i cirkuläret Hembygdsnytt, som var en

föregångare till Hembygdsbladet, att det gick att beställa enstaka blad för 50 kr per blad.

När det visade sig att försäljningen skulle ge ett rätt betydande överskott beslutade hembygdsdistriktets styrelse att dela ut ett stipendium på 1.000 kronor till en konstnär, som "på ett förtjänstfullt sätt valt sina motiv ur miljöer, som ur hembygdsvårdande synpunkt har intresse för framtiden". Det blev konstnären Bertil Andersson som fick stipendiet.

Försäljningen fortsatte tills de allra flesta mapparna var sålda. Nu finns det endast några enstaka blad kvar. Några av dessa lottades för övrigt ut vid hembygdsförbundets årsmöte i maj 1991. Förutom att de är unika litografier, typiska för sin tid och sitt ändamål, har bladen sitt speciella intresse som dokument från det gamla hembygdsdistriktets ambitiösa engagemang för konsten i länet.

Strömbro i Motala. Litografi av Åke Liljeson.

Farfarsstugan vid Övralid

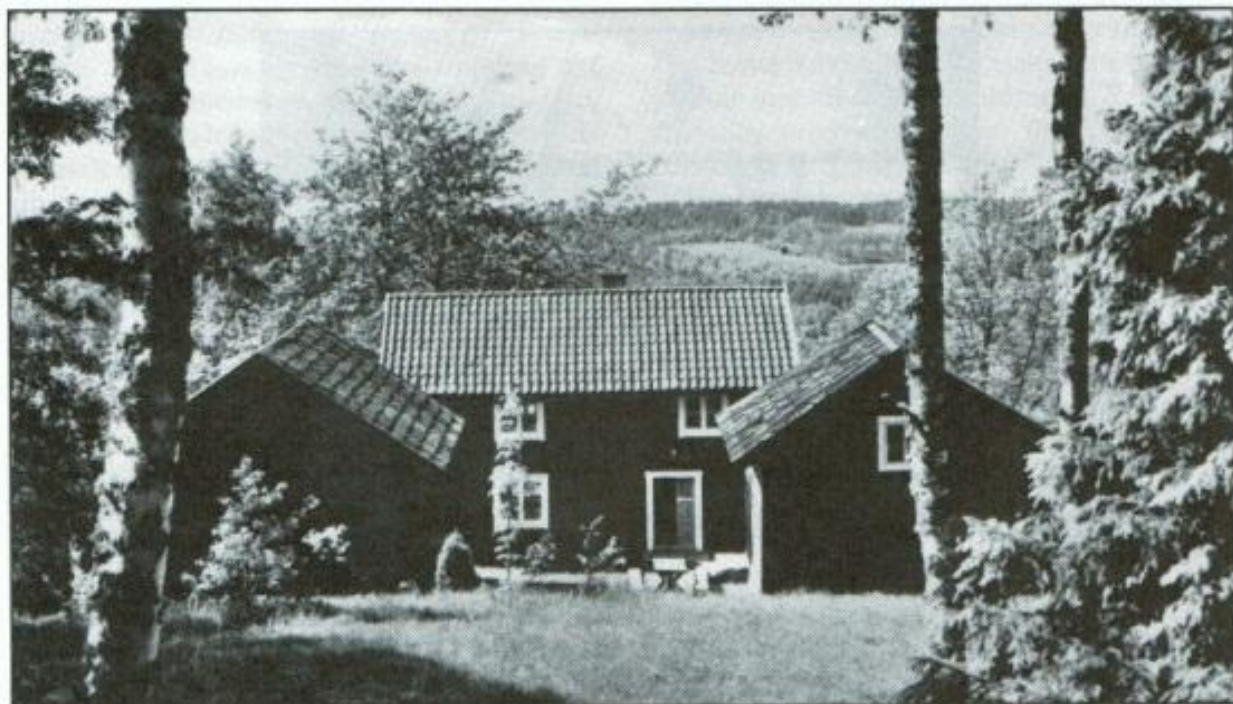
När ordföranden i Västra Ny hembygdsförening på Heidenstams födelsedag den 6 juli varje år går i spetsen för en fanborg till Heidenstams grav vid Övralid tänker han väl knappast på nationalskaldens medverkan vid stora hembygdsstämmor i början av 1930-talet. Däremot erinrar han sig kanske att arbetet med Nubbekullen, som nu är en central punkt för föreningen, anknyter till det löfte Ture Pettersson i hembygdsföreningen en gång gav till Verner von Heidenstam att ta hand om August Malmströms hem. Hembygdsmuseet i Nubbekullen är för övrigt sedan början av 1970-talet utökat och kompletterat med den logbyggnad föreningen disponerar vid infarten till Övralid.

Vid den stora samlingen den 6 juli, då ett

litterärt pris delas ut på Heidenstams födelsedag, passar många på att dricka kaffe vid Farfarsstugan. Denna servering har en gång startats av hembygdsrörelsen. Under rätt många år med början i slutet av 1950-talet var det hembygds-kretsen och Västra Ny hembygdsförening som hade hand om sommarserveringen i Farfarsstugan.

Bakgrunden var ett förslag från hembygds-kretsen ställt till Stiftelsen Övralid att en liten timrad stuga med torvtak skulle placeras vid infarten till Övralid. Man tänkte sig att det skulle bli ett slags portierloge till Övralid. I stugan skulle man sälja suvenirer, t ex Östgötasvanen, hembygds-litteratur, frukt, choklad m m.

Stiftelsen ansåg sig inte kunna godkänna

Farfarsstugan omkring 1960.

förslaget. Däremot kom stiftelsen med erbjudandet, att Farfarstugan skulle kunna upplåtas för servering, om hembygds-kretsen hade intresse av att driva sådan verksamhet.

Farfarsstugan har fått sitt namn efter gårdens snickare, kallad farfar, som vid sidan av arrendatorn ingick i den patriarkaliskt styrda grupp som fanns på gården när Heidenstam 1925 flyttade dit tillsammans med Kate Bang. När Heidenstam köpte gården hette den Övra Lid till skillnad från granngården längre ned som heter Nedra Lid.

Hembygds-kretsen var intresserad av att ordna servering i Farfarsstugan under förut-sättning att V Ny hembygdsförening ville vara med. Sedan en del förbättringar utförts i stugan startade verksamheten redan samma år, 1958.

Rörelsen gav en del överskott de första åren. Därigenom kunde hembygds-kretsen och föreningen få tillbaka sitt startkapital. Serveringen gick särskilt bra den varma sommaren

1959. Men i längden gick det inte att få rörelsen så lönsam som man hade hoppats. Trots att arrendet till stiftelsen var ganska blygsamt, från början 500 kronor om året, senare reducerat till 200 kronor, var det svårt att få någon egentlig vinst på driften. Antalet besökare var cirka 5.000 per säsong, vilket gav en omsättning på omkring 10.000 kronor. Det hjälpte inte att man på många olika sätt sökte få ut information om Farfarsstugan, t ex genom olika trycksaker. Många trodde att stugan var ett hembygdsmuseum och inte en serveringslokal.

År 1966 konstaterade hembygdsdistriktet att lönsamheten inte var tillräcklig, varför man inte kunde fortsätta med rörelsen. Hembygdsföreningen fortsatte att hålla öppet ännu några år sedan hembygdsdistriktet dragit sig ur. Härefter togs serveringen av den familj som skött verksamheten åt hembygdsföreningen.

Från Övralidsdagen 1991.

Svanen som landskapsdjur

Det var Östgötakretsen av Samfundet för Hembygdsvård som lanserade svanen som symbol för Östergötland. Initiativet togs redan i mitten av 1950-talet. Bakgrunden var en strävan inom hembygds-kretsen att medverka till sanering av försäljningen av souvenirer.

Man hade konstaterat att det såldes mängder av mindervärdiga varor som souvenirer.

Därför tog styrelsen initiativet till en pristävling om ett landskapsdjur för Östergötland. Det kom in många olika förslag men vid omröstningen blev knölsvanen överlägsen segrare. Enligt den expertis man konsulterade har knölsvanen funnits i Östergötland i mer än 4 000 år. Den fanns här redan när träskfolket bodde vid Dags mosse. Sedan senaste sekelskiftet har Tåkern blivit mycket